

# Bog anmeldelse:

## Danske Støbejernskors

Af Axel Andersen

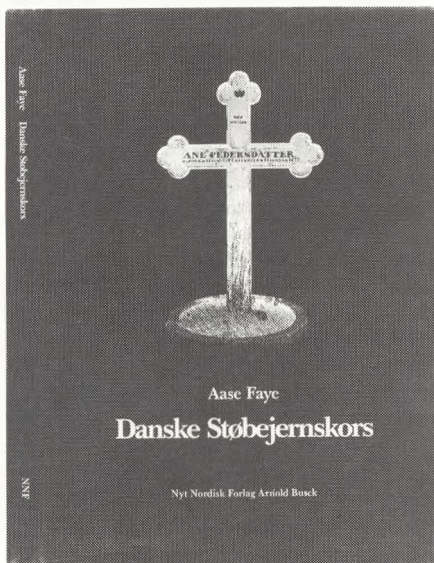
*Aase Faye: Danske Støbejernskors. Bearbejdet og udgivet af Jan Faye. København, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, 1988. 1. udgave. 1. oplag. 247 sider, illustreret. Pris kr. 228,00.*

I årsskriftet Vore Kirkegårde 1975 bragtes en artikel af Aase Faye med titlen Støbejernskors. Det er derfor ikke underligt, at vore gamle læsere nikker genkendende til navnet Aase Faye. Heller ikke de, der deltog i Årsmødet 1977, da hun var vor cisserone i eftermiddagens ekskursion til museet, Sct. Maria kirke og Marienlyst slot. Artiklen var skrevet på grundlag af hendes eksamensopgave (speciale) til magisterkonferens i 1971. Indsamlingen af materialet var begyndt i 1967 med fotografering, opmåling og afskrivning af beskriftning. Materialet var indsamlet ved besøg på samtlige kirkegårde i Frederiksborg, Maribo (dog kun Lolland og 4 sogne på Falster), Ålborg samt i Sønderjylland, Tønder, Åbenrå og Sønderborg amter.

Og fortæller hun, i 1973 fik hun mulighed for at fortsætte registreringen i Svendborg, Skanderborg og Ringkøbing amter; men hun benyttede i øvrigt enhver lejlighed til at besøge kirkegårde på rejser. På den måde er enkelte registreringer i andre amter kommet til.

Endvidere har hun også fået registreret hele Københavns og Holbæk samt dele af Sorø amter; men her er året ikke oplyst.

Der lå således et stort materiale, da hun i 1973 blev museumsinspektør ved Helsingør kommunale museer, en stilling, hun gik fuldt og helt op i, så det blev ikke bearbejdet, og så indhentede døden hende i 1986. Heldigvis havde hendes mand, dr. phil. Jan Faye deltaget i korstogene, som de kaldte registreringsrejserne, i 1973 og var derfor godt indlevet i problematikken. Jan Faye har følt det som sin pligt at gøre arbejdet færdigt, og det foreligger nu, takket være støtte fra mange fonde, stiftelser pekuniært, og mange speciali-



Bogen er indbundet i blå med hvidt tryk, og smudsbind er i samme farve.

ster på mange museer og institutioner med råd og dåd er der blevet en ganske særlig bog ud af det.

Sideantallet er 248 og 348 figurer, de allerfleste fotografier optaget ved registreringen. Opsætningen af tekst og billeder er smukt gjort; men desværre går dermed oversigten tabt. Det er virkelig besværligt at læse beskrivelser og samtidig følge med på den tilhørende illustration. Det er gode store illustrationer, de fleste kvartsides, men også mange helsides, derfor kan det vanskeligt være gjort anderledes, de fleste beskrivelser fylder mindre areal end illustrationen.

I forskellige kapitler bearbejdes alle sider af emnet. Materialet støbejern behandles i I del. Selvom der har været arbejdet med jern

her i landet allerede i oldtiden, skal vi helt op i 1700-tallet, før de første jernstøberier anlægges. I København fik Thomas Potter bevilling i 1771 til at anlægge et jernstøberi. Dette støberi er videreført under andre navne lige frem til begyndelsen af vort århundrede; men det vides ikke at have produceret for kirkegårdene. I provinsen anlagde J.F. Classen i 1769 Frederiksværk Jernstøberi, der senere (1857) blev overtaget af Anker Heegaard, København. Han havde videreført faderens jernstøberi på Nørrebro (Blågårdsplads); men manglede plads. Der er allerede før Heegaards sandsynlighed for, at der blev lavet mindesmærker, og fra Heegaards fabrik findes katalog med mindesmærker. Støberiet overtoges af De forenede Jernstøberier og nu blevet til Stålvalseværket. Det næste, Det Weisiske, blev grundlagt i København 1805. Her står der et fint epitafium på Assistens kirkegård over stifteren, sikkert lavet af sønnen, C.F. Weiss, som overtog virksomheden; men han kunne ikke få det til at gå, hvilket betød, at der kom jernstøberi i Horsens og senere i Århus. De ældste eksempler er lavet i udlandet, Tyskland har meget lang tradition for jernstøberi, derfra kom den til Norge. Det ældste støbejernsmonument på Assistens er fra Bærum Jernværk, 1804. Adskillelsen fra Norge har uden tvivl sat gang i oprettelsen af virksomheder her i landet. I 1823 skal der have været 5 med medarbejdere i København, men så gik det hurtigt med oprettelse både i hovedstaden og i provinsen. I løbet af 1830er og 1840erne var der støberier i så at sige alle provinsens købstæder. - Og fra 1830erne og indtil århundredskiftet er det, vi finder støbejernsmindesmærkerne, der var så populære, at der måske har været 40.000 af dem! Støbejernsteknikken bliver også gennemgået, de to forskellige teknikker, den hvor modellen kan bruges igen og igen, og à cire perdue-metoden, hvor modellen mistes ved støbningen. Denne sidste har næppe været almindelig til gravminder, selvsagt når det skal være massefabrikation.

Et kapitel beskæftiger sig med forekomsten i de enkelte undersøgte amter, 14 amter og 1416 minder, og i tabelform gives oversigt over antal på den enkelte kirkegård. Her ses Ringkøbing amt at skille sig markant ud, der én med 25 stk. Disse tal bruges til at danne et skøn over udbredelseshastighed, fra øst mod

vest, og hvor mange mindesmærker, der kan være blevet opstillet ved anvendelse af et kolossal talmateriale som kirkegårdsareal, dødsfald. En korrelationskurve viser spredningshastigheden til 80 km pr. 10 år, og det gældende enten påvirkningen er fra København eller sydfra, der kan være tilfældet for Sønderjylland. Et blokdiagram for hvert amt viser, at København er meget tidligere end noget andet amt og Ringkøbing og Thisted som de seneste; men også som de, der har det største antal bevarede. Det bevarede antal ligger i nærheden af 3000; men tre forskellige beregningsmåder kommer til, at der har været 40 til 45 tusinde.

Andel del beskæftiger sig med beskrivelsen af de fundne mindesmærker. Afhandlingen er inddelt i 4 afsnit: 1 epitafier, 2 gravplader, 3 kors og 4 monumenter. Bogens titel: *Danske støbejernskors* er yderst misvisende, den medtager heldigvis alle former for gravminder. Af tabel 1 fremgår antal af de forskellige former, fordelt på de amter, undersøgelsen omfatter; men bemærk det er den gamle amtsinddeling fra før 1970, der er brugt. Der er beskrevet 362 numre (3 numre er ubrugt), og der er illustration til hovedparten, til hvilken henvises ved illustrationsnummer ved siden af beskrivelsen. Der indledes med beskrivelse af mindesmærket, i en del tilfælde også inskription, ornamenter og symboler. Størrelsen angives i cm for højde, bredde og tykkelse. I en del tilfælde er 2 og 3 beskrevet under samme nummer; men som A, B, C osv., det er især, når det er målene, der varierer. Til slut angives udbredelsen. Her opgives amt, sogn og antal på den enkelte kirkegård, samt årstal, dvs. det år, der skønnes at være rejsningsåret.

Denne liste fylder siderne fra 55-169. Den ville være fuldstændig uoverskuelig, hvis ikke der fandtes et stedsregister, men det findes heldigvis side 244-47. Det havde været ønskeligt, om der også havde været et stedsregister, hvor sognene var opført amtsvis, herredsvis. En sådan har forfatteren af anmeldelsen udfærdiget til eget brug, den giver en storartet oversigt egnsvis. Dog findes side 242-43 et kort over landet med de enkelte sogne indtegnet, og der er markeret med prikker antal forekommende gravminder, og en rød prik angiver ingen. Desværre er der ikke nogen påskrift på dette kort; men det er, hvad jeg har fundet ud af ved brug. Regi-

stret skæmmes af enkelte trykfejl og udeldelser, men jeg vil tilstille forfatter og forlag en liste over disse, så kan den eventuelt indlægges i bogen. Under beskrivelsen er også nævnt støberistempler; men der er ikke nævnt de tilskrivninger, der er gjort ud fra forskellige overvejelser under bearbejdelse af materialet, de findes til slut i bogen under: Proveniensen og Epilog.

I det tilsluttende kapitel behandles ornamenten. Det har i nogle tilfælde været muligt ved bestilling at vælge et passende ornament. Der er på et katalogblad fra Holstebro Jernstøberi afbildet et prøvekort med mange ornamenten og symboler. Det har sikkert stået hos forhandlerne til at udtage ornament efter, og pudsigt nok findes et sådant i brug i Resen, Ringkøbing amt. Det har været muligt at lave et individuelt mindesmærke ved valg af ornament eller symbol. Støberierne har sikkert haft sådanne løse, som limedes på modellen på samme måde som inskriptionen. Brugen af de enkelte ornamenten og symboler opgøres amtsvis, og angivelse af deres betydning mangler heller ikke, så vi får et helt lille leksikon i ornamenten og symbolers brug og betydning.

Indskrifterne behandles amtsvis efter de begravelses sociale position. I tabelform vises det, at det navnlig er embedsmænd og landmænd, der har taget modet op, men de mere velsituerede, godsejere og de lavere stående ikke selvstændige, tjenestefolk, sjældent har fået et støbejernsmindesmærke. Skriften deles op i versaler, fractur, kursiv (herunder også skriveskrift) og antiqva, det er overvejende versalerne, som også på stenmindesmærkerne, der er brugt. Indskrifternes indhold behandles i et stort afsnit med mange citater efter indhold: Kun navne og data, over militære personer, bibelsteder samt personlige indskrifter om den døde eller de efterladte.

Hvorfra er så støbejernsmindesmærkerne leveret? Det handler de to sidste kapitler om. Nogle støberier har mærket deres produkt med støberistempel, det er det tydeligste bevis på oprindelsen. Fra nogle støberier er bevaret katalog med afbildninger af modeller til salg. Det er også godt bevis, når lige ses bort fra, at man har lånt modeller både legalt og også mindre lovligt af hinanden. Der er

eksempler på familieskab mellem støberiejere, så det har nok været med forståelse, også når det er en tidligere medarbejder, der lancerer samme model. Findes en bestemt form i et geografisk område, eller det falder sammen med et støberis grundlæggelse, er nærliggende at kunne henføre formen til det. Dog kan et støberi ved en veludviklet forhandlerrepræsentation have dækket et relativt større område end andre støberier med dårligere organisation. Man må heller ikke se bort fra, at det er muligt at fragte mindesmærkerne endda over større afstande, således findes i rapporten angivelse af 4 forskellige modeller i Julianehåb på Grønland, eller de man fandt på en forladt kirkegård i det nordlige Island. En lille solstrålehistorie findes også om en soldats død på Trunderup Lazaret 12/11-1864 og blev begravet på Kværndrup kirkegård, Svendborg amt. Han hed Anders Petersen, født i Skovsborg ved Viborg 12/3-1841, er formodentlig blevet såret ved stormen på Dybbøl eller landgangen på Als og ført til lazaretet på Fyn. Familien har måske ikke magtet at få ham ført hjem; men de har fået et kors fra Zeltner's Jernstøberi i Silkeborg og fået det rejst på Kværndrup kirkegård.

Det er kun få støberier, der satte deres navn på. I København stemplede Bock det ind eller satte plade på. Det samme gjorde P. Andersen, Svanholm, Gl. Kongevej, på sine gitter. Jeg har dog ikke fundet monumentet med hans skilt; men i »Før og Nu«, 7. årg., 1921, og i »København Før og Nu, bd. 6, er der en tegning af hans virksomhed, og ud mod gaden er der udstilling af kors og gitter. I provinsen mærkede: J.D. Bruun, Bandholm, i Odense, M.P. Allerup og C.G.L. Jørgensen, i Horsens begyndte C.F. Weiss med »støbt i Horsens«, og det fortsatte efterfølgeren Stallknecht med; men gik senere over til Stallknecht/Horsens eller måske ST, en lidt senere virksomhed, Niels Jochumsen, den senere Møller & Jochumsen, mærkede M&J eller Møller & Jochumsen/Horsens. I Silkeborg, hvor en søn fra Horsensvirksomheden nedsatte sig, haves mærkningen: Stallknecht/Silkeborg; men da støberiet overgik til svogeren Chr. Zeltner, blev mærket: Zeltner/Silkeborg. En anden virksomhed Skellerup har måske brugt: VS. I en lille landsby ved Skanderborg sø i Fruering sogn, Skanderborg amt, var omkr. 1853 et lille støberi, der har mærket med »Skårup«, der kendes

kun 3 kors på samme kirkegård i nabosognet Stilling herfra. I Thisted brugte Vilhelm Bonne mærket »W. Bonne eller Thy«. I Herning var et støberi, der mærkede med »Herning«, det tilhørte måske P.H. Boll. I Sønderborg mærkede P. Petersen og i Flensborg N. Jepsen. Kataloger nævnes fra Anker Heegaard, Frederiksværk, fra slutningen af 1800-tallet; N. Chr. Christensen, Århus, fra ca. 1850; N.A. Christensen & Co., Nykøbing Mors, der drev Morsø Jernstøberi, to fra 1888 og 1893; og Holstebro Jernstøberi fra 1906. Endvidere bør nævnes Carlshütte i Rendsborg, Sydslesvig, grundlagt af Marcus Harvig Holler i 1827, altså oprindelig en dansk virksomhed, og også den største, i 1860 havde den 50 ansatte. Fra dette støberi findes en række kataloger; men om der findes mindesmærker derfra er ikke påvist, da flere danske støberier har købt modeller ved deres start herfra. Det ældste katalog er fra 1830-ernes midte med 12 kors, og flere kataloger fulgte dette med forøget antal kors. I 1887 kunne der udgives et specialkatalog med gravkors og monumenter, ialt 98 modeller. I kataloget fra 1926 er antallet meget reduceret, og i 1969 fremstilledes kun gravtreet.

Designerne finder vi i Epilogen; men der er kun få kendte. Som den første omtales den store tyske arkitekt Karl Friedrich Schinkel, der tegnede til Det kongelige støberi i Berlin, hvorfra der findes et i Vesterborg, Maribo amt, over biskop P.O. Boisen (1762-1831). Af danske kunstnere er nævnt: G.F.F. Stanley (1769-1805), som tegnede for Bærum Jernværk, og har ansvaret for botanikeren Martin Vahl's monument på Assistens kirkegård, København, der tidligere er refereret til. For Nes tegnede også Henrik Meldal (1776-1840), inden han nedsatte sig som jernstøber på Vesterbro, København, så hvorfor skulle han ikke have fortsat for sig selv? Professor G.F. Hetsch (1788-1864) tegnede dog Meldals mindesmærke på Frederiksberg kirkegård, ligesom han har tegnet korset til biskop Müller (1776-1834) på Assistens kirkegård. Det kan i denne forbindelse også nævnes, at han i 1836 tegnede forslag til støbejerns-steler og -cippi (ifl. ikke publiceret arbejde af Dyeke Helsted, 1950). Meldals jernstøberi førtes videre af en søn, en anden søn var arkitektet Ferdinand Meldal (1837-1908), uddannet som jernstøber før uddan-

nelsen til arkitekt, så hvorfor skulle han ikke have tegnet for broderen?; men ingen kendes. På Kunstakademiet haves en tegning af arkitekten Laurits Albert Winstrup (1815-1889), bygningsinspektør i Slesvig, med forslag til nogle kors, måske forslag til et katalog, elementer fra dem er brugt på flere kors. I Silkeborg var Hans Chr. Zeltner (1826-1889) uddannet arkitekt også jernstøberier, så han har sandsynligvis også tegnet. Nogle elever af professor Hetsch som Johan Daniel Herholdt (1818-1902), Bernhard Seidelin (1820-63) og N.S. Nebelong (1806-71) kan sikkert også have givet bidrag; men kun et af Nebelong kendes. Det var en lille gennemgang af *Danske Støbejernskors*. Forhåbentlig har det givet lyst til at skaffe bogen og bruge den.

Den er i hvert fald et godt værktøj for den registrering af gravsteder, der finder sted efter lov nr. 268/1986 om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde. den allerstørste del af støbejernsgravminderne falder jo under 100-års kriteriet. Den er næsten en foræring til dette arbejde! Man kunne ønske, når registreringsarbejdet er afsluttet, at alt støbejern kunne blive bearbejdet samlet. De ikke til bogen registrerede, og de ikke færdiggjorte amter, kan uden tvivl rumme overraskelser, ligesom man heller ikke kan se bort fra, at der kan komme supplerende oplysninger fra de færdiggjorte.

Jeg kan i hvert fald supplere med flere eksempler fra mit arbejdsfelt, Assistens kirkegård, København, der har flere ikke nævnte støbejernskors, nogle fordi, de er taget under tag, mens andre må være overset. Således nogle kløverbldskors på de russiske afdelinger, ganske særegne ved en halvkredsformet udvidelse på stammens nederste del, en skematisk af det russiske kors' skråbjælke. De er i øvrigt alle genanvendt, den på bagsiden pånittede plade med navn er fyldt med kit og overmalet. Et eksemplar af nr. 313 fra Anker Heegaard, Frederiksværk, kun nævnt på Høje Taastrup, findes også. Nr. 348 er nævnt som en cippus af granit med plade af støbejern, over solodanserinde Anna Margrethe Schall (1775-1854), er i virkeligheden forpladen af et støbejernsmindesmærke, der er sat på et gammelt granitmindesmærke. Det er sket efter 1920 (da det blev fotograferet til »Før og Nu«, årg. 7,



Anne M. Schall, † 1854, Assistens kirkegård, København, fotograferet 1912. (Fra J. Werners samling).

1921, og lå i ruiner); men det blev fotograferet af overretssagfører Werner til »Gravminder«, 1912, og her fremtoner det i sin oprindelige skikkelse: en cippus magen til nr. 349, over sognepræst Jacob Hansen Bang (1770-1841). Roskilde domkirke. Den eneste for-

skel er: urnen på toppen, den i Roskilde, er formet som en amfora med kun én hank, mens Schalls er bredest fornedet, har en bred krave med to hanke, og den synes i øvrigt at stå løst, den er i hvert fald forrykket fra midtaksen. Ved denne undersøgelse har jeg hermed fået at vide, at Schalls mindesmærke er fra Bocks jernstøberi, der kun er kendt på Assistens for nogle støbejernsgitre. Om nr. 345 kan suppleres, at det er rejst over redaktør af »Adresseavisen«, Jens Jetzmark (1781-1853). Det er faldet sammen, var sket allerede i 1946, og kun topstykket og postamentet står tilbage (midterdelen er taget under tag). Det drejer sig om en stele med svagt forjyngende midtstykke. En slægting har givet mig et billede af gravstedet, mens det var intakt; men det er så dårligt, at det vanskeligt kan reproducere. Inskriptionen var: Jens Jetzmarks gravsted, 1846-1946, og måske et skriftsted. Sidste må være dækket af foranstående marmortavle, hvoraf der var tre, den ene med J.J. Til slut en forklaring til indledningen om gravplader. Her omtales 5 plader af størrelsen 3 × 3 m, flere uden inskription og ornament. Det drejer sig om murede begravelser, der er dækket på denne måde, i mange tilfælde er afdækningen af sten, oftest sandsten. De kan næppe medtages som gravminder.